

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається проблема психологічного супроводу адаптації дітей з особливими освітніми проблемами в умовах загальноосвітньої школи, аналізуються альтернативні форми навчання і виховання дітей, пропонуються основні напрямки роботи шкільного психолога з дітьми, батьками, педагогами.

Ключові слова: адаптація дітей з особливими освітніми потребами, діагностична робота, психологічний супровід, шкільний психолог.

Постановка проблеми. Сьогодні на часі постало питання інтеграції дітей з порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітній школі, що становить складну проблему. Її позитивне розв'язання має важливе значення, оскільки кожна дитина, а особливо з психофізичними вадами, маючи потенційні можливості повноцінного розвитку як особистість, потребує якомога ширших контактів із навколишнім світом. Проте саме лише перебування у широкому соціумі без спеціальної психологічної допомоги, спрямованої на введення дитини у соціальне середовище загальноосвітньої школи, вкрай проблематичне. Такі діти потребують дбайливого дотримання охоронного режиму та лікарського контролю, що має забезпечитися в інклюзивному класі загальноосвітньої школи.

Мета статті – теоретично проаналізувати дослідження науковців з проблеми психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі, визначити основні аспекти роботи психолога з дітьми, батьками та педагогами з метою повноцінного входження дитини у навчально-виховний процес школи.

Результати теоретичного дослідження. Останнім часом увага педагогів та психологів привертається до навчання дітей з особливими потребами. Зокрема, як зазначає відомий фахівець у галузі спеціальної психології Т.Д. Ілляшенко, суттєві зміни, що сьогодні відбуваються у системі спеціального навчання дітей з різними психофізичними порушеннями, зумовили навчання значної частини їх у загальноосвітній школі. Таких осіб найчастіше називають "діти з особливими освітніми потребами", уникаючи, нагадування про їхні психічні і фізичні обмеження, що сприяють дискримінації. Найчисленнішу групу серед цих дітей становлять ті, які мають різною мірою виражену інтелектуальну недостатність: розумово відсталі й діти із затримкою психічного розвитку. Є також діти, які мають сенсорні порушення: незрячі й глухі чи з суттєвим зниженням слуху чи зору. Велика частина дітей мають різною мірою порушення в розвитку мовлення, що виявляється не тільки в усному мовленні, але й у формуванні навичок читання і письма. Також є діти, у яких з різних причин порушено опорно-руховий апарат та виникає необхідність пересування на візку. Серед них дуже складні порушення мають діти з церебральним паралічем, тому що в одній дитині можуть поєднуватися різні психофізичні порушення, наприклад, церебральний параліч часто супроводжується інтелектуальною недостатністю, порушеннями мовлення, бувають у них і порушення слуху та зору [1].

Усі ці діти навчалися до недавнього часу у системі спеціальних шкіл, окремих для кожної форми психофізичного порушення. Як вказують науковці, найбільшим недоліком цієї системи є те, що вона через негусту мережу кожного типу шкіл за окремими винятками змушена була функціонувати як школи-інтернати, що неминуче обмежувало можливість батьків брати участь у вихованні своїх дітей. Великим недоліком було й до цього часу залишається те, що діти з порушеннями опорно-рухового апарату, які не можуть самостійно пересуватися і повністю себе обслуговувати, змушені залишатися на індивідуальному навчанні вдома, що дуже обмежує їхній загальний розвиток і соціальну адаптацію [2].

Ратифікація Україною ряду міжнародних документів про захист прав дітей з особливими потребами та їх батьків зумовлює поступовий відхід від інтернатної системи навчання дітей згаданої категорії та створення для них альтернативних форм навчання: індивідуального чи інклюзивного навчання у загальноосвітній школі за місцем проживання або спеціальних класів.

Як зазначають науковці, найбільш обґрунтованим щодо забезпечення дитині можливості навчатися відповідно до її освітніх потреб є інклюзивне навчання, хоча на сьогодні воно ще не може охопити значну кількість дітей. Школи, що відкривають інклюзивні класи, мають недостатній рівень орієнтування у методичних засадах їх функціонування і не мають відповідного кадрового забезпечення. За таких умов шкільний психолог змушений виконувати не властиві йому функції [3].

Аналіз психолого-педагогічних наукових та періодичних видань показує, що саме психолога часом вважають універсальним фахівцем і покладають на нього такі обов'язки, які не мають нічого спільного з його фахом. Так, психологи часом доручають спеціальне корекційне навчання дитини, що не є його функцією. Це входить в обов'язки кількох інших фахівців: корекційного педагога, логопеда, і частково – педагога загальноосвітньої школи, призначеного здійснювати індивідуальне навчання особливої дитини. Іноді на психолога покладають функції організатора і керівника процесу інклюзивного навчання, що також є безпідставним. Тим часом у психолога у зв'язку з інтеграцією у загальноосвітній школі дітей з особливими освітніми потребами, крім уже усталених форм роботи, з'являється ряд нових [5].

Успішність інтеграційного процесу залежить від поінформованості та адекватного ставлення до психолога багатьох його учасників: дітей з особливими освітніми потребами, їхніх батьків та педагогів, а також усіх інших дітей у школі, батьківської та педагогічної громадськості.

Дослідження показали, що сьогодні різні категорії дорослих і дітей, кого торкнулася ця новація, є вкрай не достатньо поінформованими і не готовими до виконання своєї ролі в ній. Тому потрібні різні форми, насамперед, освітньої роботи, яка великою мірою покладається на практичних психологів. Найважливішими напрямками роботи шкільного психолога, пов'язаними з перебуванням у загальноосвітній школі дітей з особливими освітніми потребами та їх адаптацією, є такі як діагностична робота, просвітницька робота серед батьків та педагогічного складу школи [6].

Діагностична робота має проводитися з метою виявлення серед дітей, які прийшли до школи, тих, хто потребує поглибленого вивчення у психолого-медико-педагогічній консультації. Важливою умовою успішності корекції розвитку дитини, її навчання та соціальної адаптації є раннє виявлення її проблем і початок спеціальної психолого-педагогічної роботи з нею. Забезпечення дошкільних навчальних закладів практичними психологами збільшує можливості виявлення дітей, які потребують корекційного навчання. Дедалі частіше для таких дітей створюють спеціальні групи у дошкільних закладах. Ще з дошкільних років такі діти отримують цілеспрямовану допомогу у розвитку і приходять до школи підготовленими до систематичного навчання. Дуже важливим є також і те, що батьки на час вступу дитини до школи уже психологічно готові прийняти необхідність спеціальних умов навчання для неї.

На сьогодні дуже часто особливі освітні потреби дитини вперше виявляються з початком шкільного навчання. А отже, діагностична робота з першокласниками потребуватиме уваги психолога протягом цілого року. Найнапруженішим періодом вона буде протягом перших одного-двох місяців. Тому на цей період таке завдання доцільно ставити окремим пунктом, відводячи для його виконання узгоджений із педагогом час.

Як показує практика різних зарубіжних країн, в школі має бути створена служба комплексного супроводу, яка має налагодити психологічний супровід протягом всього періоду навчання, а особливо на перших етапах перебування "особливої" дитини у навчальному закладі, коли відбувається період адаптації. Саме цей період відіграє важливу роль у подальшому навчанні дитини.

Психологічний супровід учнів має включати такі напрями:

- діагностику пізнавальної й емоційно-особистісної сфери;
- створення соціально-психологічних умов для розвитку особистості, успішності навчання;
- індивідуальну психолого-педагогічну допомогу дитині.

Перехід дітей із дошкільних освітніх установ у початкову школу, із початкової школи в середню є кризовим. Тому пріоритетним напрямком діяльності супроводу є профілактична робота з "особливими" дітьми та дітьми з обмеженими можливостями здоров'я з попередження проблем адаптаційного періоду: соціально-психологічних (проблеми соціальної дезадаптації), особистісних (невпевненість у собі, висока тривожність, неадекватна самооцінка, низька навчальна мотивація тощо), пізнавальних (недостатність розвитку сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, труднощів у навчанні).

Важливе значення для забезпечення ефективної інтеграції дітей з особливими освітніми проблемами в навчальному закладі має проведення інформаційно-просвітницької, роз'яснювальної роботи з питань, пов'язаних з особливостями навчального процесу для цієї категорії дітей, з усіма учасниками освітнього процесу – учнями, їх батьками, педагогічними працівниками.

Психолого-педагогічний супровід дитини можна розглядати як комплексну технологію психолого-педагогічної підтримки й допомоги дитині та батькам у вирішенні завдань розвитку, навчання, виховання, соціалізації з боку фахівців різного профілю, які діють скоординовано [9].

Робота шкільного психолога має бути спрямована на формування у батьків дітей із психофізичними порушеннями компетентності, адекватного ставлення до інтеграції їхніх дітей у загальноосвітній школі та готовності бути співучасниками педагогічного процесу – одне з найважливіших завдань шкільного психолога. Загалом, від освіти батьків, їхнього уміння стати партнерами педагога і психолога у корекції розвитку й навчанні дитини залежить її позитивне включення у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи.

Більшість педагогів і психологів дотримуються думки, що до приходу у загальноосвітню школу дітей з особливими освітніми потребами потрібно готувати і батьків здорових дітей. Часто вони

побоюються зниження уваги педагога до їхніх дітей і, як наслідок, – неповну реалізацію їхнього потенціалу навчання і розвитку. Такі побоювання небезпідставні, якщо не дотримано усіх умов функціонування інклюзивного класу. Спостерігаються також безпідставні страхи у батьків здорових дітей: вони бояться травмування своїх дітей спогляданням трагічних явищ життя – хвороб, каліцтва. Тим часом здоровим дітям зовсім не зашкодило б навчитися бачити чужу біду і приходити на допомогу. Необхідно долати й упередження, які не мають нічого спільного з дійсністю і зумовлені браком елементарних знань про порушення психофізичного розвитку дітей, їхні можливості та обмеження. Отже, поряд із загальною просвітницькою роботою серед батьків обох категорій дітей психологу доведеться брати участь у розв'язанні конфліктів, консультуванні окремих батьків [7].

Окремим дуже важливим завданням для шкільного психолога є оптимізація спілкування дітей з особливими освітніми потребами з їхніми однокласниками та у шкільному дитячому колективі в цілому. Інтеграція дітей цієї категорії у єдиній освітній системі великою мірою визначається потребою розширення їхніх контактів у соціальному середовищі, збільшення можливостей самореалізації та соціальної адаптації. Розвиток соціальної взаємодії дітей має реалізуватися у співпраці шкільного психолога з педагогом інтегрованого класу і педагогічним колективом у цілому. Формування позитивної взаємодії дітей обох категорій у єдиному колективі потребує наповнення конкретним змістом і технологіями. Ефективною може бути групова робота, спрямована на здобуття здоровими дітьми необхідних знань про проблеми їхніх однокласників з певними обмеженнями та про їхні можливості, вироблення навичок спілкування, взаємодопомоги. Виходячи із поставлених завдань, у програму роботи з дітьми можна включати елементи гри, різних вправ, спрямованих на розвиток толерантного ставлення до людей із фізичними і психологічними особливостями, формування навичок спілкування, взаємодопомоги [4].

Наприклад, для поглиблення розуміння стану дітей з різними психофізичними порушеннями та розвитку толерантного ставлення до них, готовності і вміння прийти на допомогу, можна використати форми роботи, рекомендовані М.І. Карпою. Інформація про певне обмеження (наприклад, дитячий церебральний параліч), з яким приходить одна дитина чи кілька дітей у клас (чи такі діти навчаються у сусідньому окремому класі, з якими діти постійно зустрічаються на перерві, у позакласних справах і які можуть бути потенційними партнерами у спілкуванні). Це може бути розповідь перед тим, як діти познайомляться. У ній потрібно зрозуміло і просто пояснити, чому виникає те чи інше порушення, які у дитини при цьому обмеження і які можливості. Добре також було б розповісти приклади, коли люди із обговорюваним порушенням досягали великих успіхів у навчанні, творчості. Конче важливо наголосити, що таке порушення виникає з народження і ніхто із здорових дітей на нього не захворіє, тим більше – не може заразитися [4].

Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами та робота з батьками й педагогами має будуватися на таких принципах:

- особистісно-орієнтований підхід до дітей, їхніх батьків, де основним є врахування індивідуальних особливостей дитини, сім'ї;
- гуманно-особистісний – всебічна увага й любов до дитини, віра в неї, формування позитивної "Я-концепції" кожної дитини, її уявлень про себе;
- принцип комплексності, який можна розглядати тільки в комплексі, в тісному контакті адміністрації, педагога, психолога й батьків;
- принцип діяльнісного підходу: психолого-педагогічна допомога має здійснюватися з урахуванням провідного виду діяльності, що визначається віком дитини, а також орієнтування на той вид діяльності, який є значущим для дитини;
- принцип "тут і тепер": робота з реальними ситуаціями в житті дітей, в тому числі й тими, що виникають безпосередньо на заняттях [9].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, проаналізувавши теоретичні напрацювання науковців можна визначити пріоритетні напрямки у роботі шкільного психолога з адаптації та психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи. Залучення до масових навчальних закладів дітей з особливими потребами вимагає від усіх учасників цього процесу певного перегляду традиційних поглядів щодо мети, функцій, організації роботи закладу. Проте до найактуальніших проблем успішної реалізації інклюзивного навчання належить питання професійної підготовки педагогів. Саме це потребує подальшого вивчення та провадження у навчально-виховний процес як загальноосвітньої, так і вищої школи.

Використані джерела

1. Ілляшенко Т.Д. Адаптація дітей з особливими потребами до навчання в школі // Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби: методичні рекомендації / за наук. ред. В.Г. Панка – Електрон. дані. – Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см.

2. Ілляшенко Т.Д. Чому їм важко вчитися: діагностика і корекція труднощів у навчанні молодших школярів / Т.Д. Ілляшенко – К.: Початкова школа, 2003. – 128 с.
3. Ілляшенко Т.Д. Що означає підготувати гіперактивну дитину до навчання у школі / Т.Д. Ілляшенко // Психолог дошкілля. – 2013. – № 6. – С. 4 – 6 – (Бібліотека "Шкільного світу").
4. Карпа М. І. Методи психопрофілактики та психокорекції адаптаційних розладів сиблінгів дітей з психофізичними вадами / М. І. Карпа // Науковий часопис НПУ імені Драгоманова. – Серія № 12. – Психологічні науки: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – № 14 (38). – С. 178- 181.
5. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. / А.А. Колупаєва. – К.: Самміт-книга, 2009 – 272 с. з іл.
6. Обухівська А.Г. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі / Антоніна Обухівська, Тамара Ілляшенко, Тамара Жук. – К.: Редакції загальнопед. газет, 2012. – 128 с. – (Бібліотека шкільного світу").
7. Проскура О.В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками: навч. посіб. для студентів педагогічних факультетів / О.В. Проскура – К.: Освіта, 1998. – 199 с.
8. Стадненко Н.М. Методика діагностики відхилень в інтелектуальному розвитку молодших школярів. Видання друге, перероблене і доповнене./ Н.М.Стадненко, Т.Д.Ілляшенко, А.Г. Обухівська – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2006. – 36 с.: Дидактичний матеріал: комплект А і Б (45арк.).
9. Ткачева В.В. Психокоррекционная работа с матерями, воспитывающими детей с отклонениями в развитии. Практикум по формированию адекватных отношений. – М. : Издательство "Шом-Пресс", 1999. – 62 с.

Gurina Z. V.

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF CHILDREN'S WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS ADAPTATION IN COMPREHENSIVE SCHOOL

In the article the problem of psychological support of adaptation of children with special educational needs in comprehensive school is studied, alternative forms of education and upbringing are analyzed, key tendencies of school psychologist's work with children, parents, teachers are suggested.

The article is devoted to the study of a child's with special educational needs in comprehensive school association with other children, its positive adaptation and further successful establishing as a person. The problem of integration of children with mental and physical development problems in comprehensive school is highlighted.

It is determined that education of a disabled child must be aimed at its positive association in socio-cultural space and at help in self-identification, self-determination, self-realization considering its individuality. A number of psychologist's key tasks in providing psychological support while full adaptation of children with special educational needs were determined.

The article states that the success of the integration process depends on the awareness and adequate attitude of its members such as children with special needs, their parents and teachers, as well as other children in school, parent and teacher community to it.

Also, the basic principles by which psychologists and pedagogues should run their professional activities while working with "special children" and priority tendencies in counseling and remedial developing work of a school psychologist in his work with children, parents and teaching staff are defined.

Key words: *adaptation of children with special educational needs, diagnostic work, psychological support, school psychologist.*

Стаття надійшла до редакції 28.05.2015